

مجموعه مقاله‌های برگزیده **نخستین** همایش
مدیریت اسلامی در فرهنگ رضوی

اداره کل کمیته امداد امام خمینی رضی الله عنه خراسان رضوی
دبیرخانه‌ی نخستین همایش مدیریت اسلامی در فرهنگ رضوی

مجموعه مقاله‌های برگزیده نخستین همایش مدیریت اسلامی در فرهنگ رضوی
(از سری برنامه‌های دوازدهمین جشنواره بین‌المللی امام رضا رضی الله عنه)

به اهتمام: دبیرخانه‌ی همایش

نشر الکترونیک: آبان ماه ۱۳۹۳

نشانی: مشهد مقدس، بلوار شهید مدرس، شهید مدرس ۱۲، اداره کل کمیته امداد امام
خمینی رضی الله عنه خراسان رضوی، دبیرخانه‌ی نخستین همایش مدیریت اسلامی در فرهنگ
رضوی. کد پستی: ۹۱۳۳۹-۴۹۳۵۱ - تلفن: ۰۵۱-۳۲۲۳۹۰۱۰-۱۵

<http://madadcnf.ir>

info@madadcnf.ir

مدیریت مصرف در سایهٔ تعالیم رضوی

ناهید مشائی^۱
سینا واحدی فرد

چکیده

پس از پایان جنگ تحمیلی در ایران و با کاهش روزافزون اثرات عامل برون‌زای جنگ بر اقتصاد کشور، دوران افزایش تمایل به عامل درون‌زای رفاه و مصرف‌گرایی در اقتصاد و اجتماع ایران ظهور و بروز پیدا کرد؛ به‌گون‌های که سایه مصرف و رفاه‌زدگی طی سالیان دراز بر جامعه ایرانی افکنده شد و سبب عدم رشد کافی در زمینه‌های مورد لزوم حمایت مردم در رشد اقتصادی ایران اسلامی شد. مصرف‌گرایی که نمود آن از خانواده سر برمی‌آورد، در عقاید و باورهای مذهبی ایرانیان نكوهیده شمرده می‌شود.

مقاله حاضر با بررسی پیامدهای اولیه مصرف‌گرایی و توضیح آن در زندگی اجتماعی به شیوه تحلیل داده‌ها و توصیف وضعیت بهینه پس از کنکاش آسیب‌های الگوی مصرف خانواده به ارائه راه‌کار و تبیین نقش جدی بانوان و نیز سبک زندگی اسلامی در حل مسائل ایجادشده در خانواده می‌پردازد و بر آن است تا مصرف و مصرف‌زدگی را از قرآن و احادیث استخراج نموده؛ به‌ویژه با عنایت با فرهنگ و معارف رضوی علیه‌السلام و احادیث ناب آن حضرت، افق روشن دیگری از تعالیم ایشان را بازخوانی نماید.

واژه‌های کلیدی

مصرف‌زدگی، امام رضا علیه‌السلام، جامعه، آسیب، راه‌کار

۱. مقدمه

تنگناهای تحمیلی بر اقتصاد ایران به‌ویژه پس از شرایط تحریم همه‌جانبه‌ی بیگانگان موجب تکانه‌های شدید در اقتصاد ایران گردید.

برای برون‌رفت از وضعیت نابهنجار کنونی که رویکرد اقتصاد مقاومتی از سوی رهبری نظام در همین راستاست ضروری می‌نماید، نگاهی نو به مسئله‌ی مصرف‌گرایی که از بزرگ‌ترین عوامل وابستگی اقتصاد ایران به بیگانگان است، داشته باشیم و درصدد رفع این معضل اجتماعی به ارائه‌ی راه‌کارهایی در زمینه‌ی تغییر سبک زندگی و الگوی مصرف بپردازیم.

نظریه و مدل توسعه‌ی اقتصادی را می‌توان زیربنا و پارادایم اقتصادی هر کشور دانست. توسعه‌ی اقتصادی، یکی از مهم‌ترین حوزه‌های شکل‌دهنده‌ی مسیر پیش روی هر جامعه است. عموماً بسیاری از نظریه‌پردازان اقتصادی در طی سالیان متمادی، همت خود را بر روی ارائه‌ی الگوهای کارآمد و مفید و عمومی توسعه‌ی اقتصادی بنانهاده‌اند. برخی دولت‌ها و جریان‌های گوناگون نیز به آزمودن الگوهای توسعه در کشورهای مختلف همت گمارده‌اند.

اشکالی که به عمده‌ی الگوهای توسعه‌ی امروزین شرقی یا غربی وارد است، مبنای اومانستی آنهاست و در نتیجه بسیاری از نسخه‌ها و نتایج این الگوها، اساس مشکلات وسیعی را در حوزه‌های مختلف اجتماعی بنا می‌نهد که غالباً با مبانی اسلامی نیز در تناقض هستند.

در سال‌های اخیر مقوله‌ی مصرف‌زدگی و مصرف‌گرایی مهم‌ترین الگوی ناکارآمد مدل‌های اقتصادی است. در ابتدای قرن بیستم اقتصاددان آمریکایی می‌نویسد: «جامعه، از این‌پس نباید به مهار آرزوها و خواسته‌های شهروندان بپردازد و آنان را چون گذشته به صرفه‌جویی و قناعت فرا بخواند بلکه برعکس، باید آنان را تشویق و تحریک به مصرف بیش‌تر کند و از آن‌ها بخواهد که برای مصرف بیش‌تر خود، کار بیش‌تری انجام دهند؛ مصرف بیش‌تر با تلاش بیش‌تر. این امر، جامعه را به سوی فراوانی و رفاه می‌برد.» (Patten, 1907 م: ۶۶)

این رویکرد مصرفی در غرب که در پی تولید انبوه، اجتناب‌ناپذیر می‌نمود، بعدها و در سال‌های اخیر به «جنون مصرف» تبدیل و منجر به جایگزینی ارزش‌های اخلاقی و تعالی انسانی به بازار عرضه و تقاضا گردید.

در این مقاله با رویکرد به مدیریت صحیح مصرف، تلاش‌هایی برای روشن شدن حد اعتدال مصرف در اسلام، دوری از اسراف و تبذیر و یا بخل و خست، به تبیین بیماری «مصرف‌زدگی» و نمونه‌هایی از آن در اقتصاد ایران و نیز مهم‌ترین آسیب‌های مصرف‌زدگی پرداخته‌شده و سپس راه‌کارهای کنترل مصرف در سطح فردی و ملی و دولتی مورد مذاقه قرار گرفته و اقدامات اصلاحی در قالب راهبردها بیان شده است. در همین راستا بر نقش زنان در تحدید مصرف تأکید شده و سپس پیشنهادها کاربردی به مسئولین ذی‌ربط ارائه شده است.

۲. معناشناسی

واژه مصرف (consumption) به معنای خرج کردن است. در اصطلاح اقتصادی چنین تعریف شده است: مصرف، اتلاف ثروتی به‌منظور ارضای یک احتیاج است. (منکیو، ۴۹۸: ۱۳۷۵)

درآمد خالص به دو منظور استفاده می‌شود: بخشی از آن به انباشتن ثروت و پس‌انداز اختصاص می‌یابد و بخش دیگر صرف تحصیل لذت می‌شود. آن قسمت از درآمد که صرف به دست آوردن لذت می‌شود، مصرف نامیده می‌شود. (کینز، ۱۳۸۷: ۲۳)

از سوی دیگر مصرف‌گرایی به معنای اصالت دادن به مصرف و هدف قرار دادن رفاه و دارایی‌های مادی است. مصرف‌گرایی عبارت از برابر دانستن خوشبختی با خرید دارایی‌های مادی و مصرف آن‌ها است.

۳. حدود مصرف در متون اسلامی

در فرهنگ اسلامی مصرف به‌طور عام معنای منفی ندارد و به مفهوم استفاده کردن از مواد و ابزار و وسایل موردنیاز زندگی است. (صدر، ۱۳۴۰ ش. ۲۴۸)

آیات بسیاری در قرآن شاهد براین مدعاست.

«كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا...» (قرآن کریم، ۸۸: ۵)

«و از آنچه خداوند روزی شما گردانیده حلال و پاکیزه را بخورید»

«...كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ...» (قرآن کریم، ۳۴: ۱۵)

«از روزی پروردگارتان بخورید و او را شکر کنید»

آنچه در فرهنگ اسلامی به‌عنوان بعد منفی و چالش بزرگ در نظر گرفته شده است، بعد مصرفی بیمارگونه است که از آن به «اسراف و تبذیر» یاد شده است، به‌عنوان نمونه:

«...كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (قرآن کریم، ۷: ۳۱)

«بخورید و بیاشامید [ولی] زیاده‌روی نکنید که او اسرافکاران را دوست نمی‌دارد»

«أَنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا» (قرآن کریم، ۱۷: ۲۷)

«چراکه اسرافکاران برادران شیطان‌هایند و شیطان همواره نسبت به پروردگارش ناسپاس بوده است.»

در حدیث آمده است: «استاذنت الرضا عليه السلام، في النفقة على العيال فقال: بين المكروهين قال: فقلت: جعلت فداك لا والله ما أعرف المكروهين: قال: بلى يرحمك الله أما تعرف أن الله عز وجل كره الاسراف وكره الاقتار فقال»، والذين إذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواماً (قرآن کریم، ۶۷: ۲۵). (قمی، ۱۳۶۳: ج ۱، ۶۱۵)

از امام رضا عليه السلام درباره چگونگی تأمین مخارج خانواده جویا شدم، فرمود: (مخارج خانواده) حد وسط است میان دو روش ناپسند. گفتم فدایت شوم: به خدا سوگند نمی‌دانم این دو روش چیست؟ فرمود: رحمت الهی بر تو باد، آیا نمی‌دانی که خداوند بزرگ اسراف (زیاده‌روی) و اقتار (سخت‌گیری) را ناخوشایند دارد و در قرآن فرموده است: «آنان که هرگاه چیزی ببخشند نه زیاده‌روی کننده و نه خست ورزند و میانگین این دو حد را در حد قوامی (مایه پایداری و بقای زندگی) ببخشند.» همان‌گونه که اسراف و تبذیر در اسلام مورد نکوهش قرار گرفته، بخل و خست نیز مورد نهی و مذمت قرار گرفته است.

بخل و سرباززدن از هزینه‌کردن مال در موارد لازم، سرشتی شیطانی است. در قرآن کریم و تعالیم اسلامی، مورد نکوهش است.

قرآن مجید از سرانجام کار بخیلان در روز رستاخیز چنین خبر می‌دهد:
 «وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنَا لَهُمُ مِنَ اللَّهِ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (قرآن کریم، ۳: ۱۸۰)

و کسانی که به آنچه خدا از فضل خود به آنان عطا کرده بخل می‌ورزند هرگز تصور نکنند که آن [بخل] برای آنان خوب است بلکه برایشان بد است به‌زودی آنچه که به آن بخل ورزیده‌اند روز قیامت طوق گردنشان می‌شود.

امام رضا علیه السلام: در این باره می‌فرمایند:

«و ایاکم و البخل فإنها عاهة لا تکون فی حر و لا مؤمن، آن‌ها خلاف ایمان.» (مجلسی، ۱۴۰۴

ق: ج ۷۸، ۳۴۶)

از بخل بپرهیزید که آن آفتی است که در انسان آزاده و مؤمن یافت نمی‌شود و آن ضد ایمان است. از این رو ارائه شیوه مصرف‌میان و به دور از زیاده‌روی و نهادینه ساختن آن در فرهنگ جامعه، کاری حیاتی است.

۴. مصرف‌زدگی:

مصرف‌زدگی بیماری عصر امروز است. این بیماری موجب شده تا سودهای کلانی به جیب برخی از صاحبان سرمایه وارد شود، به‌گون‌های که مصرف‌هر کالا صرف‌نظر از مورداحتیاج بودنش در بین مردم رواج داشته باشد. در این میان نسل جوان بیش از سایر اقشار در معرض اثرپذیری هستند. وجود مصرف‌زدگی در بطن زندگی مردم از اصول موضوعه‌ی اقتصاد عصر ما و نیز می‌هن ماست. به‌عنوان مثال، نمونه‌هایی از بزرگ‌ترین موارد مصرف‌زدگی را مورد توجه قرار می‌دهیم:

بر اساس گزارش صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۱۰، ایران دومین کشور جهان از نظر پرداخت یارانه انرژی با رقم ۳۷ می‌لیارد دلار است. مصرف سرانه انرژی در ایران به ازای هر نفر بیش از ۵ برابر مصرف سرانه کشوری مانند اندونزی با ۲۲۵ میلیون نفر جمعیت، ۲ برابر چین با یک می‌لیارد و ۳۰۰ میلیون نفر جمعیت و ۴ برابر کشور هند با یک می‌لیارد و ۱۲۲ میلیون نفر جمعیت است که با مقایسه شاخص شدت مصرف انرژی در ایران با بسیاری از کشورهای جهان، شاهد وضعیت ناهنجار بهره‌برداری از انرژی هستیم. (سیفی، ۱۳۸۷: ۱۱)

بر اساس گزارش موسسه مارکت اوراکل، ایران از نظر ارائه بنزین ارزان سومین کشور و از نظر میزان یارانه پرداختی به این کالا نخستین کشور در میان کشورهای جهان است و بیش از ۳۶ درصد کل مصرف بنزین خاورمیانه در سال ۲۰۰۷ در ایران مصرف شده است. متوسط مصرف سوخت خودروهای بنزینی در کشورمان حدود ۱۱ لیتر در روز است در حالی که متوسط مصرف سوخت در کشورهای دیگر نظیر آلمان و ژاپن ۲/۵، در انگلیس ۳/۵، در فرانسه ۱/۹، در کانادا ۶/۵ و در کشور آمریکا ۷/۳ لیتر در روز است. (همان)

سرانه مصرف نان در ایران حدود ۱۶۰ کیلوگرم در سال است که نسبت به کشورهای اروپایی نظیر فرانسه (۵۶ کیلوگرم) و آلمان (۷۰ کیلوگرم) بیش از ۲ تا ۳ برابر است. (همان)

الگوی مصرف آب آشامیدنی بر اساس اعلام بانک جهانی در سال ۲۰۱۲ برای یک نفر در سال، یک

متر مکعب و برای بهداشت در زندگی به ازای هر نفر، ۱۰۰ متر مکعب در سال است. بر این اساس، در کشور ما ۷۰ درصد بیش‌تر از الگوی جهانی آب مصرف می‌شود. (همان، ۱۲)

جای بسی شگفتی است که امام رضا علیه‌السلام در زمان خویش، اهمیت نقش «آب» و «نان» در زندگی مردم را یادآور شده و به‌طور غیرمستقیم، آنان را به اعتدال در مصرف آب‌ونان دعوت نموده‌اند.

«سئل الرضا علیه‌السلام عن طعم الخبز و الماء فقال: طعم الماء طعم الحیاة و طعم الخبز طعم العیش».

(مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۹۹، ۴۹)

از مزه‌ی نان‌وآب از امام رضا علیه‌السلام سؤال شد. امام فرمود: مزه‌ی آب، مزه‌ی زندگی است و مزه‌ی نان مزه‌ی زیستن.

این حکمت رضوی به‌صورتی چارچوبی کلی می‌تواند سیاست‌گذاری منطقی بهره‌برداری درست از آب را تضمین کند و راهگشای انسان‌ها باشد و به انسان‌ها یادآور شود که هر قطره آبی را که هرز دهید، بخشی از یک حیات کلی را نابود کرده‌اید. (حکیمی، ۱۳۸۸ الف: ۶۱) و هم‌چنین شامل توجه خاص به مصرف صحیح نان و پرهیز از به‌هدر رفتن آن است که از مواد اولیه و حیاتی به‌ویژه در کشور ما به شمار می‌آید.

۵. آسیب‌های مصرف‌زدگی

۵.۱. وابستگی اقتصادی

پس از انقلاب صنعتی و نیاز روزافزون صنایع غرب به مواد اولیه، آنان بدون در نظر گرفتن حقوق دیگر انسان‌ها، تسلط بر سرزمین‌های دارای مواد اولیه را در برنامه خویش قرار دادند و با استفاده از طرح‌های کارشناسی دقیق، کنترل منابع جهان سوم را در دست گرفته‌اند.

انان تنها به غارت منابع کشورهای جهان سوم بسنده نکردند، بلکه با تحمیل سیاست تک‌محصولی، اقتصاد این کشورها را به نابودی کشاندند که در جای خود، موضوعی قابل تأمل است.

از دیگر سو، سردمداران غرب، فرهنگ مولد و پویای جوامع را به فرهنگی نامتحرک و مصرفی تبدیل کرده‌اند. آنان می‌کوشند با تبلیغات فرهنگی، مصنوعات خود را جایگزین کالاهای محلی کنند و این‌گونه القا می‌کنند که کالاهای خارجی به علت مرغوبیت و بادوام بودن، برای دیگر جوامع مقرون به‌صرفه‌تر است.

۵.۲. وابستگی فرهنگی در قالب مد و مدگرایی

دوام هر جامعه به فرهنگ آن جامعه است. اگر کشوری در پاسداری از فرهنگ خود کوشا نباشد، بدون تردید، افزون بر پذیرش سلطه فرهنگی بیگانگان، ناچار است سلطه‌های سیاسی و اقتصادی و نظامی آنان را نیز بپذیرد؛

بیش‌تر تهاجمات فرهنگی به جوامع دینی صورت می‌گیرد؛ چراکه عامل اصلی و محوری در جلوگیری از سودجویی و سلطه‌جویی دشمنان، دین و فرهنگ دینی است. به‌ویژه دین اسلام که حامی شخصیت و استقلال بشر است، به انسان اجازه نمی‌دهد خود را در برابر دیگران ذلیل کند. فقر شخصیتی، مهم‌ترین آسیب اجتماعی امروز ایران است که مظاهر آن در جامعه دیده می‌شود. الگوهای رسمی تبلیغ‌شده در سال‌های گذشته، با نیازهای جوانان ویژگی‌های جامعه مطلوب تضاد

اساسی دارد

مُد به خودی خود بد نیست، ولی آنجا که شکل افراطی به خود می‌گیرد، خطرناک است. مدگرایی افراطی، نشان‌دهنده تزلزل و بحران هویت افراد جامعه است. در این وضعیت، جامعه دچار انحراف شده است و افراد می‌کوشند خود را به یک نوع مدل و گرایش خاصی نسبت دهند. مدگرایی افراطی، سبب از بین رفتن اراده مدگرایان می‌گردد؛ آن‌گاه که آنان در انتخاب نوع پوشش از خود اختیاری ندارند و مطیع مد می‌روند

مهم‌تر آن که: مدگرایی نوعی تزیین و تباه سازی اموال است.

امام رضا علیه السلام تزیین و تباه سازی اموال را مبعوض خداوند معرفی می‌کنند و به آن‌ها که ایمانی راستین دارند، توجه می‌دهند که کاری را انجام ندهند که خشم خدا را در پی دارد.

«قال الرضا علیه السلام: أن الله يبغض... اضاعة المال...» (حرانی، ۱۳۸۲: ۴۴۲)

همانا خداوند... تباه سازی اموال... را دشمن می‌دارد.

۵.۳. بحران آرامش

یکی از آسیب‌های جدی مصرف‌زدگی، از دست رفتن آرامش است، زیرا مصرف‌زدگی سبب تشدید فشارهای اقتصادی و تشدید فشارهای اقتصادی باعث به هم خوردن روند عادی زندگی مردم می‌شود و رفتار مردم در واکنش به این تغییرات نامطلوب و ناخواسته، می‌تواند به سمت ناهنجاری‌های اخلاقی پیش برود. برخی از این ناهنجاری‌ها که در سطح جامعه بروز و ظهور بیش‌تری دارند عبارت‌اند از:

عصبانیت و خشونت

دروغ‌گویی، فریب‌کاری و شایعه‌پراکنی

مسئولیت‌ناپذیری

عهدشکنی و خیانت در امانت

رعایت نکردن ادب و نزاکت

بی‌توجهی به حقوق دیگران

این ناهنجاری‌ها سبب عقب‌ماندگی و تنزل سطح زندگی اجتماعی مردم می‌شود و در حقیقت، یک جامعه اخلاقی و متعالی، نباید دارای این‌گونه ناهنجاری‌ها باشد.

۵.۴. آسیب روحی و تربیتی

الگوهای مصرف‌شکلی خاص از برون‌گرایی اجتماعی- فرهنگی ملل جهان سوم و جدا ساختن آن‌ها از ریشه‌ها یا حافظه‌هایشان است.

وقتی همه‌ی دغدغه خانواده، به دست آوردن برخی از کالاها می‌شود و کودکان همواره از والدین خود، تقاضای خرید کالای تازه‌های را دارند، باوجود هزینه‌های بالای زندگی، والدین مجبورند برای تأمین همه این هزینه‌ها و برآوردن انتظارات بچه‌ها، به کار بیرون از منزل بپردازند. در نتیجه پدر و مادر در خانه حضور ندارند و موضوع تربیت بچه‌ها و نیاز فرزندان به حضور مادر در خانه و رسیدگی به امور تربیتی، توسط رسانه‌های خانگی نظیر رادیو تلویزیون ایفا می‌شود. به‌این‌ترتیب نظام خانواده با مشکلات و آسیب‌های مختلفی مواجه می‌شود (آذردهشتی، ۱۳۸۶: ۹۰)

افرادی که مبتلا به مصرف‌زدگی هستند غالباً دچار اضطراب و فشار روحی هستند. نگرانی برای

نحوه پرداخت هزینه‌ها و یا نگرانی از این بابت که چگونه از کالای خریداری شده، نگهداری کنند تا کم‌ترین آسیب را ببینند. این وضعیت ناخودآگاه این ذهنیت را ایجاد می‌کند که گویا کالاها به‌صورت فرمانروایی، در زندگی افراد عمل می‌کنند.

۵.۵. ابتلای مردم جامعه به فقر

یکی از پیامدهای مصرف‌زدگی ابتلای به فقر است. با آن‌که در نگاه اول، مصرف‌زدگی می‌تواند علامتی برای ثروتمندی و رفاه جامعه باشد ولی دوام این امر به‌گون‌های است که همه افراد برای اینکه بتوانند بیش‌تر خرج کنند، به دنبال کسب درآمد بیش‌تر هستند و این مسئله موجب بروز مشکلات و آسیب‌های جدی برای افراد جامعه شده است و اگر افراد نتوانند راه‌های دیگری برای کسب درآمد بیش‌تر پیدا کنند، با صرف درآمد خود در انواع اشکال بیمارگونه مصرف، کم‌کم به‌سوی فقر و مسکنت سوق می‌یابند.

بررسی مشکلات اجتماعی و سبب‌جویی نابسامانی‌ها روشن می‌سازد که فقر اساس مشکلات اجتماعی و نابسامانی‌های زندگی فردی و خانوادگی و اجتماعی است. در تعالیم اسلامی، فقر «بدتر از قتل» و یا «مرگ بزرگ» شمرده شده است. (حکیمی، ۱۳۸۸ الف: ۶۹۶۸)

امام رضا علیه‌السلام در دوری از فقر می‌فرماید: «المسکنة مفتاح البوس». (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۷۵، ۲۶۰)

بینوایی کلید بدبختی و بیچارگی است.

هم‌چنین در سخن دیگری از فقر چنین یاد می‌کنند:

«اذا اقبلت الدنيا على انسان اعطته محاسن غيره و اذا ادبرت عنه سلبته محاسن نفسه» (قمی،

۱۳۸۲: ج ۲، ۱۳۰)

هرگاه دنیا [و دارایی] به انسانی روی آورد، نیکی‌های دیگران را [نیز] به او می‌دهد و هرگاه به کسی پشت کند [و او فقیر شود]، نیکی‌های خودش را [هم] از او می‌گیرد.

۶. راه‌کارهای کنترل مصرف

افزایش فاصله‌های طبقاتی، فشار شدیدی را بر اقشار محروم جامعه وارد می‌کند؛ لذا باید با مدیریت صحیح و مدبرانه مصرف، در سطوح فردی، سازمانی و ملی از هزینه‌های مازاد و بی‌رویه کاست و آن‌ها را صرف امور تولید و بسترسازی برای توسعه کشور در زمینه‌های مختلف نمود تا به تدریج فاصله میان تولید و مصرف که نمود بیرونی آن در صادرات واردات منعکس می‌شود به میزان معقولی برسد. به این منظور، در راستای مدیریت صحیح مدبرانه مصرف و با استفاده از منویات مقام معظم رهبری راهکارهایی ارائه می‌شود

۶/۱. سطح فردی:

گام‌های مهم اصلاحی در این زمینه:

اشاعه فرهنگ صحیح و تغییر باور فردی در زمینه‌ی مصرف و مصرف‌گرایی

ترویج رفتارهای صحیح فردی در جامعه در زمینه‌ی مصرف‌گرایی

به عبارت دیگر: مهم‌ترین راه در سطح فردی اشاعه فرهنگ «بسنده‌گی و قناعت» است. قناعت سرشت و خصلتی پسندیده است که از اخلاق بسیار نیک به شمار می‌آید. ضد آن طمع و حرص و آزمندی است که سرشتی بسیار نکوهیده شمرده شده است. اگر ژرف بیندیشیم و درون خود را واری کنیم، می‌بینیم که خاستگاه اصلی بی‌نیازی و فقر و قناعت و حرص، نفس آدمی است و این چشم دل است که هر کالای را می‌خواهد و به هر چیزی هوس می‌کند. سرشت قناعت اگر در درون انسانی نهادینه شد و با تکرار و تمرین به صورت اخلاقی پایدار درآمد، غنا و بی‌نیازی روحی را به انسان می‌بخشد و او را به همه زرق و برق دنیا بی‌اعتنا می‌کند. (حکیمی، ۱۳۸۸ ب: ۱۲۸، ۱۳۰)

امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید:

«القناعة تجمع الی صيانة النفس و عز القدرة و طرح مؤنة الاستكثار و التعبدا لاهل الدنيا، لا یسلک طریق القناعة الا رجلا ن: اما متعبد یرید اجر الآخرة او کریم یتنزه عن لئام الناس.» (قمی، ۱۳۶۳: ۶۱۸) و (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۷۸، ۳۵۳)

قناعت، موجب خویشتن‌داری و ارجمندی و آسوده شدن از زحمت فزون‌خواهی و بندگی در برابر دنیاپرستان است. راه قناعت را جز دو تن نپوید: یا عابدی که پاداش آخرت طلبد یا بزرگواری که از مردمان فرومایه دوری می‌کند.

۶.۲. سطح ملی و دولتی:

اقدامات اصلاحی در قالب راهبرد:

۶.۲.۱. زمینه‌ساز

راهبرد زمینه‌ساز به راهبردهایی اطلاق می‌شود که با تمرکز بر نقاط اساسی و به شکل ریشه‌ای مشکل را مرتفع ساخته و زمینه‌های لازم برای ایجاد تقاضای مؤثر نسبت به اصلاح الگوی مصرف را موجب می‌گردد؛ مانند:

وضع قوانین و مقررات لازم برای اجرای الگوی صحیح مصرف در جامعه و پرهیز از مصرف بی‌رویه فرهنگ‌سازی برای مصرف متعادل و منطقی و ایجاد الگوی صحیح مصرف در جامعه از طریق آموزش و پرورش، رسانه‌ها و...

تسریع در پروژه‌های زیربنایی که می‌توانند به ذخیره‌سازی انرژی و منابع طبیعی کمک کنند، مثل سدسازی، راه‌اندازی پالایشگاه‌ها و مجتمع‌های پتروشیمی، شبکه‌های انتقال و توزیع آب، گاز و برق، نیروگاه‌های هسته‌ای و...

۶.۲.۲. توانمندساز

راهبردهای توانمندساز ناظر بر ایجاد قابلیت‌های لازم برای مدیریت، اجرا و نظارت بر فرایندهای اصلاح الگوی مصرف در سطوح سازمانی، فردی و اجتماعی است.

مانند:

نظارت دقیق بر تولید کالاهای اساسی مثل نان، گوشت، برنج، روغن، شکر، سیفی جات، میوه جات با کم‌ترین ضایعات و استفاده از روش‌های مکانیزه در تولید این محصولات به منظور افزایش تولید با حداقل هزینه ممکن و کیفیت مطلوب.

نظارت بر میزان انرژی مصرفی از سوی اصناف و مشاغل آزاد و اعمال برخوردهای قانونی با

مصرفین.

اجرای آیین‌نامه‌ها و مقررات مهندسی که به بهینه‌سازی ساختمان‌ها در مصرف انرژی کمک می‌کند.

ساماندهی توزیع یارانه‌ها به کالاهای اساسی و انرژی مصرفی بر اساس استاندارد میزان مصرف سرانه و پرداخت هزینه مازاد مصرف از سوی خود افراد
برخورد قانونی با متخلفان و تضييع کنندگان منابع و منافع ملی

۶,۲,۳. نتیجه‌گرا

راهبردهای نتیجه‌گرا با تبیین مکانیسم‌های کنترلی و نظارتی بر فرایندهای اصلاح الگوی مصرف، اطمینان لازم را برای حصول نتایج مدنظر ایجاد می‌نماید (استانداردسازی) پس از تبیین راهبردها، در قالب برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در سطح هریک از راهبردها تدوین می‌گردد. در برنامه تدوین شده، زمان آغاز و پایان اهداف، منابع مورد نیاز، متولی اجرا و حوزه نظارتی ذی‌ربط تعیین می‌گردد (ر.ک. مقام معظم رهبری، سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف)
جلوگیری از هدر رفتن آب، برق، گاز و دیگر سرمایه‌های ملی به علت فرسودگی شبکه انتقال و توزیع و یا عدم ذخیره‌سازی مناسب آن‌ها.

تولید و توزیع کالاهایی که می‌توانند در مصرف جامعه صرفه‌جویی ایجاد کنند مثل لامپ‌های کم‌مصرف

استفاده بیش‌تر و بهتر از مواد قابل بازیافت در تولید محصولات جدید و کاهش آلودگی‌های محیطی

اعمال ممنوعیت‌های قانونی و بودجه‌های برای سفرهای غیرضروری و همایش‌ها و اجلاس‌های ناکارآمد دستگاه‌های دولتی

امام رضا علیه‌السلام به‌گون‌های شگفت‌راهبردهایی برای بهینه‌سازی مصرف ارائه می‌نمایند: «من الفساد قطع الدرهم و الدینار و طرح النوی» (قمی، ۱۳۶۷: ج ۳، ح ۳۶۲۵)؛ تکه‌تکه کردن درهم و دینار (هر پولی دیگر که آن‌ها را از استفاده ببندازد) و دور افکندن هسته خرما (که ممکن است بذر نخلی شود، یا به مصرف دیگری آید) از جمله کارهای فاسد و نادرست است.
فقدان الگوی بهینه‌سازی مصرف در تعالیم رضوی محکوم شده و در اینجا به دو نمونه اشاره شده است:

۱. استفاده بی‌مراقبت از واحد پول رایج در جامعه

۲. دور ریختن هسته خرما (و هر نوع چیزی که قابل بهره‌برداری و بازیافت باشد).

این هر دو، مشکل مهم اقتصادی در جامعه‌ها است. واحد پول رایج بسیار هزینه‌بر است، چه کاغذی باشد و چه فلزی. سرمایه‌های ملی زیادی هزینه می‌شود تا واحد پولی تولید گردد، و در دسترس جامعه قرار گیرد. مواظبت در نگهداری آن‌ها عمر پول را چند برابر می‌کند، و از صرف سرمایه‌های مجدد مانع می‌گردد.

موضوع دیگر بهره‌برداری از هر چیز قابل بهره‌برداری، و بازگرداندن به گردونهٔ مصرف و زندگی

است. این اصل عقلی است که در تعالیم اسلامی آمده و در سخن امام رضا علیه السلام بر آن تأکید شده است. از نظر مبانی فقهی، و کلیت مفهومی احادیث (نوی: هسته خرما)، تنها همین واژه مورد نظر نیست، و کلیت مفهومی آن محدود نمی‌گردد. (حکیمی، ۱۳۸۸، ۸۴۸۳) بلکه ایشان به بهره‌برداری از همه مواد توصیه می‌نمایند.

۷. نقش زنان در تحدید مصرف

نگرانی تمام والدین، زندگی بهتر برای فرزندان است؛ اما زندگی بهتر به ازای داشتن وسایل و کالاهای لوکس یا تجملات دیگر و بزرگ‌تر نیست. فرزندان ما باید وارث دنیایی باشند که نیاز همگان به غذا، آموزش، کار، سرپناه و بهداشت مناسب را برآورد. بانوان در هر خانه‌ای بنیاد خانواده را شکل می‌دهند. زنان با توجه به توان مدیریتی و نیز فضای ایجادشده در سطح خانواده به بازویی قدرتمند درزمینه‌ی مصرف بهینه بدل شده‌اند. دراین‌بین صرف خواست مادران و یا همسران کارگشای امر نیست و اصلاح سبک زندگی و نیز تغییر در الگوی مصرف تلاشی همگانی طلب می‌کند. پیشبرد اصلاح سبک زندگی درزمینه‌ی مصرف‌زدگی بدین گونه می‌سر خواهد شد که زنان جامعه به خرید مایحتاج منزل به میزان لازم و متعارف و در حد استفاده متعادل توجه کنند و از چشم و هم‌چشمی و رقابت در خرید اموال و اقلام مصرفی و تزئینی پرهیز نمایند. بر اساس دین اسلام زن محور خانواده، مسئول در اقتصاد خانواده و متعهد نسبت به اموال شوهر است و می‌تواند با مدیریت درست محیطی سالم پدید آورده و از فشارهای زندگی بکاهد. (نوری، ۱۴۰۸، ۱۴/۲۴۸)

۸. نتیجه

گسترش الگوی مصرف غربی در کشور ما باوجود معارف والا و فرهنگ قدرتمند اسلامی، با چالش‌ها و مقاومت‌های فراوانی روبه‌رو بوده و هست؛ اما متأسفانه زرق‌وبرق‌های چشم‌نواز و دل‌فریب تولیدات مصرفی، باعث شد تا آسیب‌های آن، فرهنگ، بخش‌های بزرگی از اقتصاد، بازرگانی و زندگی ما را نیز تحت تأثیر و حتی آسیب خود قرار دهد. افزایش فشارهای اقتصادی بر جامعه، پس از اثرگذاری در سلامت جسمی و روانی جامعه، به‌صورت ناهنجاری‌های اخلاقی بروز پیدا می‌کند. این ناهنجاری‌های اخلاقی در درازمدت در جامعه به عادت و فرهنگ تبدیل می‌شوند و مشکلات و تبعات منفی زیادی در آینده ایجاد می‌کنند که به‌سادگی قابل حل و فصل نخواهند بود. در اسلام، اصل مصرف، به‌خودی‌خود، نهی نشده، بلکه استفاده از نعمات الهی و برخوردارگی از مواهب توصیه‌گردیده است ولی افراط‌گری و اسراف و نیز تفریط در مصرف و دچار شدن به بخل، به‌شدت نهی شده است.

تعدیل در مصرف و پرهیز از مصرف‌زدگی، اقتصاد روبه فقر را ترمیم نموده و بحران آرامش و ناهنجاری‌ها را به آرامش و سکون تبدیل می‌کند. لذا افراد با انصاف به صفت قناعت، با رضایتمندی

نسبی از زندگی و وضع موجود، اوقات شادتری را در زندگی سپری می‌کنند. کاربرد این پژوهش در سطح فردی و ملی قابل توجه است و می‌تواند به‌طور همه‌جانبه به تک‌تک ابعاد زندگی پرداخته و هریک از موارد افراط یا تفریط در سبک زندگی جامعه را با توجه به آموزه‌های اسلامی، موردنظر، بازخوانی و تفسیر قرار دهد. همچنین، پژوهش‌های جامعه‌شناختی در تحدید الگوهای مصرف، ضروری به نظر می‌رسد.

۹. پیشنهادها

داده‌های تحقیق بر آن است که وظیفه اصلی مسئولین در مدیریت مصرف‌گرایی به‌ویژه نقش نهاد حمایتی کمیته امداد امام خمینی رضی الله عنه در اجرای پیشنهادهای ذیل، نقشی اساسی و قابل توجه است.

الف. ترویج اصل تعهد و خویش‌داری (تقوا) شخصی و مقابله با وسوسه‌های نفسانی و هوس‌پروری.
ب. آشنا نمودن افراد با توصیه‌ها و دستورات دین اسلام در مورد قناعت، صرفه‌جویی و اسراف.
ج. تغییر باورهای افراد از مصرف متعارف و موردنیاز و چگونگی درست مصرف کردن از طریق ارائه الگوهای صحیح.

د. آشنایی با روش‌های صرفه‌جویی در مصرف از طریق آموزش‌های خاص توسط متولیان امر.
ه. پرهیز از تجمل‌گرایی و مدزدگی از طریق اشاعه فرهنگ صحیح دینی و نیز بیان آسیب‌شناسی ضرر و زیان مصرف بی‌رویه.

و. آشنایی با آسیب‌ها و زیان‌های ناشی از مصرف بی‌رویه بر اقتصاد کشور و منابع ملی از طریق اطلاع‌رسانی و ارائه آمار.

ز. ساده زیستی الگوها و شخصیت‌های نماد، نظیر رجال سیاسی و دولتمردان، عالمان دینی، مربیان و اساتید که نقش آموزشی و تأثیرگذار در جامعه دارند.

حسن ختام این نوشتار در کلام امیر مؤمنان علی رضی الله عنه خلاصه می‌شود.

«طلبت الغنی فما وجدت الا بالقناعة، علیکم بالقناعة تستغنوا»

توانگری را جستیم و آن را جز در قناعت نیافتیم. قانع باشید تا توانگر شوید. (مجلسی، ۱۴۰۴: ج

منابع:

۱. قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند
  ۲. آذردهشتی، امیر هوشنگ. (۱۳۸۶) کندوکاوی در مدیریت علوی، قم، دفتر عقل.
  ۳. حرّانی، حسن بن علی، ابن شعبه، (۱۳۸۲)، تحف العقول، ترجمه حسن زاده، قم، آل علی علیهم السلام
  ۴. حکیمی، محمد، (۱۳۸۸)، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام دفتر سوم، چاپ اول، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی
  ۵. حکیمی، محمد، (۱۳۸۸)، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام دفتر نخست، چاپ دوم، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی
  ۶. سیفی، محمدعلی، (مرداد ۱۳۸۸)، مبانی نظری الگوی مصرف و نقش آن در توسعه اقتصادی کشور، مجله توسعه صادرات، ش ۷۹، تهران
  ۷. صدر، محمدباقر، (۱۳۴۰ ش)، اقتصاد ما، ترجمه علی سپهبدی، قم، اسلامی
  ۸. قمی، عباس، (۱۳۶۳)، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، تهران، فراهانی
  ۹. قمی، محمدبن علی بن الحسین بن بابویه، ابی جعفر الصدوق، (۱۳۸۲)، الخصال، ترجمه جعفری، یعقوب، قم، نسیم
  ۱۰. قمی، محمدبن علی بن الحسین بن بابویه، ابی جعفر الصدوق، (۱۳۶۷)، من لایحضره الفقیه، ترجمه غفاری، تهران، صدوق
  ۱۱. کینز، جان می‌نارد، (۱۳۸۷ ش) نظریه عمومی اشتغال، بهره و پول، ترجمه منوچهر فرهنگ، تهران، نی
  ۱۲. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعة لدرراخبار الائمة الاطهار علیهم السلام ۱۱۱ جلدی، مؤسسة الوفاء، بیروت، ۱۴۰۴ ق.
  ۱۳. مقام معظم رهبری، سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف، khamenei.ir
  ۱۴. منکیو، گریگوری، (۱۳۷۵ ش)، اقتصاد کلان، ترجمه حمیدرضا برادران شرکا، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی
  ۱۵. نوری، میرزا حسین، (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل، ۱۸ جلدی، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام
16. Patten, Simon (1907). The New Basis of Civilization. Harvard University Press